

NOVA ZAVIČAJNA ILI ANTI-ZAVIČAJNA KNJIŽEVNOST

GORAN LOVRIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK: 82.01
Pregledni članak
Review

Primljeno : 1999-09-14
Received

Anti-zavičajni roman (Anti-Heimatroman) je književni žanr koji je 60-tih i 70-tih godina nastao u Austriji, gdje je i doživio najveću popularnost. Među književnim teoretičarima ne vlada potpuno suglasje u vezi samoga naziva i korpusa djela toga žanra.

Jedni zastupaju tezu o *radikalnom anti-zavičajnom romanu* i taj žanr oštro ograđuju od tradicionalnog *zavičajnog romana* (Heimatroman). Posljedica toga je da se pri odabiru djela koje svrstavaju u taj žanr ne pridržavaju najvažnijih žanrovskih konstanti koje vrijede za *zavičajnu književnost*, a što se posebno odnosi na seosko-agrarni prostor kao mjesto odvijanja radnje.

Drugo tumačenje se zasniva na tezi o kontinuitetu književnog žanra *zavičajnog romana*, i kao osnova tumačenja žanra uzima se Rossbacherova tipologija *zavičajnog romana*. To znači da se samo ona djela koja sadrže minimum žanrovskih konstanti mogu ubrajati u *transformirani zavičajni roman*, čime se negira *anti-zavičajni roman* kao zaseban žanr.

Uspoređujući te dvije teze, može se ustvrditi da je naziv *anti-zavičajni roman* prikladniji jer bolje izražava radikalnost promjena tradicionalnog *zavičajnog romana* tijekom tih dvadesetak godina, dok se njime istovremeno ne negira da je taj žanr nastavljatelj tradicije *zavičajnog romana*.

Književni žanr koji je nastao u Austriji i tu doživio svoju najveću raširenost i popularnost zabilježen je u povijesti književnosti uglavnom pod nazivom "Anti-Heimatliteratur". Napomena "uglavnom" daje naslutiti da ne postoji suglasje povjesničara i teoretičara književnosti ne samo o nazivu, nego i o nastanku tog književnog žanra. Sama riječ "Heimat" u njemačkom jeziku ima teritorijalno ali i ideološko značenje. Drugi tom enciklopedije BROCKHAUS iz 1993. godine opisuje značenje riječi "Heimat" u njemačkom jeziku kao:

(...) temelj orijentacije i osjećaja identiteta pojedinca, zajednica, naroda, nacija, koji se odnosi na teritorijalna svojstva, tradicije ili pripadnost zajednici.

(...) često se odnosi na neposrednu životnu zajednicu, vlasništvo ili kuću, ali i na političke institucije (država) ili na konkretne ciljeve (npr. regionalne autonomije).

Riječ "Heimat" se s njemačkog na hrvatski jezik može prevesti na dva načina: prvi je *domovina*, čime se označava šira zajednica, zemlja rođenja i podrijetla, a drugi je *zavičaj*, za užu teritorijalnu zajednicu, mjesto rođenja i rodni kraj. Budući da se radnja u djelima *zavičajnog romana* uglavnom odvija na selu, što znači da se ime žanra odnosi na uže teritorijalno područje, u našem jeziku i stručnoj literaturi je primjeren i već uvriježen naziv *zavičajni roman*.

Žanr *zavičajnog romana* je nastao na njemačkom govornom području potkraj 19. stoljeća u sklopu *pokreta zavičajne umjetnosti (Heimatkunstbewegung)* i kao reakcija na naturalizam i simbolizam, koji su smatrani dekadentnim odrazom velegradskog života. Kao književni žanr *zavičajni roman* se razvio iz *seoske priče (Dorfgeschichte)*, i u svom izvornom obliku održao se sve do današnjih dana kao uglavnom trivijalna vrsta.

Dok je nastanak i razvoj *zavičajnog romana* već detaljno obrađen u mnoštvu stručnih radova i knjiga, *anti-zavičajni roman* je novijeg datuma.

Prvi roman koji po tematici odgovara tom žanru objavljen je 1960. godine (Hans Lebert: "Die Wolfshaut"), ali nakon toga je nastupila praznina sve do 1969. godine, kada izlazi Jonkeov "Geometrischer Heimatroman". Žanr tijekom sedamdesetih godina doživljava svoj pravi procvat, kada izlaze mnoga djela koja se, ovisno o pogledima pojedinih književnih teoretičara, mogu svrstati u *anti-zavičajni roman*. Tijekom osamdesetih godina *anti-zavičajni roman* gubi svoj početni polet, i tematski prelazi s opisa vanjskog zavičaja ka opisima unutarnjih dvojbi i sukoba pojedinca.

Međutim, sama definicija toga žanra, a time i odabir korpusa djela, nije u potpunosti usklađena. Tijekom osamdesetih i devedesetih godina napisano je mnoštvo članaka i disertacija, te održano nekoliko kongresa na temu *anti-zavičajne književnosti*, nakon čega se mogu prepoznati dva osnovna pogleda na razvoj tog žanra.

Prvo pitanje koje je trebalo razjasniti bilo je protiv čega je uperena *anti-zavičajna književnost*, da li protiv zavičaja općenito ili pak protiv *zavičajne književnosti*. *Anti-zavičajna književnost* se ne protivi pozitivnom stavu prema zavičaju ili zavičaju kao književnom motivu, nego se protivi *zavičajnom romanu* kao književnom žanru koji je od svog nastanka zavičaj prikazivao na sentimentalni i nerealan način. Michael Scharang, jedan od teoretičara tog novog žanra, naglasio je 1975. godine da "autori ne smiju dozvoliti da ih zavičajna propaganda otuđi od zavičaja" i da se *anti-zavičajna književnost* treba suprotstaviti "mitologiziranom nagrdivanju zavičaja, krajolika i prirode", te da treba stvoriti novu *zavičajnu književnost* koja će "kazniti sve laži starih zavičajnih pisaca".¹

¹ Michael Scharang, "Landschaft und Literatur", u: *Kürbiskern*, 1975./3, str. 101 (preveo G. Lovrić).

Još jedan razlog kritičnog stava prema *zavičajnoj književnosti* je što su i nacionalsocijalisti sredinom tridesetih godina iskoristili veliku popularnost i raširenost *zavičajne književnosti*, i na njenim temeljima i pomoću njenih izražajnih sredstava stvorili propagandnu književnost "krvi i tla" (*Blut-und-Boden*), čime je prekinuta do tada uglavnom pozitivna recepcija *zavičajne književnosti*. Iako je poslije II. svjetskog rata trivijalni oblik tog žanra bio vrlo popularan i rado čitan, kao uostalom i neki već prije etablirani autori (npr. Karl Waggerl i Hans Lebert), povijesno opterećena *zavičajna književnost* nije se mogla tek tako obnoviti i nastaviti svoj genološki razvoj kao da se ništa nije dogodilo prethodnih desetljeća. Da bi se povratio ugled i čistoća *zavičajne književnosti*, bile su nužne radikalne tematske i izražajne promjene žanra.

Što u tom smislu predstavlja *anti-zavičajni roman*? Da li je *anti-zavičajni roman* stvarni i svjesni nastavljatelj tradicije *zavičajnog romana* ili je, kao što tvrde neki teoretičari književnosti i kao što sam naziv tog žanra daje naslutiti, nešto sasvim suprotno?

Prije usporedbe *zavičajne* i *anti-zavičajne književnosti*, potrebno je, kao temelj analize, proučiti najvažnije značajke izvorne *zavičajne književnosti*.

Pojam i metode *zavičajne književnosti* definirao je Karlheinz Rossbacher u svojoj književno-sociološkoj studiji pod nazivom "Heimatkunstbewegung und Heimatroman",² u kojoj on, uz analizu *pokreta zavičajne umjetnosti* u prvom dijelu studije, istražuje i opisuje poetiku *zavičajnog romana*. Rossbacher navodi konkretne konstitutivne značajke tradicionalnog *zavičajnog romana* koje se odnose na semantičke oblike i pripovijedne tehnike. U te značajke spadaju među ostalim: odvijanje radnje u seosko-agrarnom okruženju, suprotstavljanje sela i grada, fatalistička odanost prirodi i sudbini, široko obuhvaćanje pripovijednog vremena, shematska podjela likova na uglavnom pozitivno seosko stanovništvo i skupinu negativno prikazanih stranaca i došljaka, protivljenje industrijalizaciji, prirodnim znanostima i tehničkom napretku, dok su to u narativnom smislu odbijanje inovativnih načina pripovijedanja te auktorijalno pripovijedanje sa stajališta sveznajućeg pripovjedača.

Većina kasnijih istraživača *zavičajnog* i *anti-zavičajnog romana* prihvaća Rossbacherovu analizu *zavičajnog romana* i u svojim se radovima pozivaju na nju, dok se konkretna primjena tog modela ipak razlikuje u nekim bitnim točkama. Jedni, naime, ukazuju na značajke *zavičajnog romana* u novijim djelima *anti-zavičajnog romana* kao dokaz prirodne transformacije toga žanra, dok drugi *anti-zavičajni roman* tumače kao radikalno suprotstavljeni žanr, koji se tematski i narativno protivi izvornom *zavičajnom romanu*.

I. Teza o radikalnoj *anti-zavičajnoj književnosti*

Pojam *radikalne anti-zavičajne književnosti* nastao je u književno-teoretskim radovima Norberta Mecklenburga i Jürgena Koppensteinera početkom 80-tih godina, a poslije su ga preuzeli i neki drugi književni teoretičari u svojim

² Karlheinz Rossbacher, *Heimatkunstbewegung und Heimatroman. Zu einer Literatursoziologie der Jahrhundertwende*; Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1975.

člancima i disertacijama na tu temu. Koppensteiner ovako definira *anti-zavičajnu književnost*:

Pod pojmom *anti-zavičajna književnost* se podrazumijeva ona *zavičajna književnost* u kojoj se može pronaći likove i rekvizite tradicionalne i često sentimentalno-kičaste *zavičajne književnosti*, dakle seljake, slugu i služavku na selu, seoska imanja, zabačene doline, brda, potoke, šumu itd., ali koja više nema vezu sa zavičajem u tradicionalnom smislu. Ne radi se dakle o ljubavi prema zavičaju, o skladu seoskoga života, o običajima i obrani od neprijateljskog, uglavnom gradskog, suprotstavljenog svijeta. *Anti-zavičajna književnost* želi štoviše otkriti negativne pojave u zavičaju i u seoskom okruženju. Ona se pri tome nikako ne protivi zavičaju; ona samo pretpostavlja drugačije shvaćanje zavičaja.³

Anti-zavičajna književnost je, dakle, tematski povezana s tradicionalnom *zavičajnom književnosti*, ali se u svojim ciljevima ipak oštro ograđuje od nje. Tematski ni jedna ni druga varijanta ne teži objektivnom opisu seosko-agrarnog prostora; jedna idealizira život na selu, dok druga naglašava isključivo negativna, često i osobna, iskustva.

Problem je, međutim, u konkretnom tumačenju seosko-agrarnog prostora. Po Rossbacherovoj metodologiji, pojam prostora koji prevladava u *zavičajnim romanima* je ključna i osnovna značajka tog žanra, i seosko-agrarni prostor se opisuje kao prostor sela ili izdvojenog seoskog imanja. Druga važna napomena u tom kontekstu je kontrastivno suprotstavljanje tog "zatvorenog" zavičajnog prostora (koji predstavlja sigurnost, toplinu i postojanost) i "otvorenog" gradskog prostora (koji je izvor nepoznatog, neprijateljskog i nepostojanosti).

Zagovornici *anti-zavičajne književnosti* u svom odabiru djela koje svrstavaju u taj žanr često navode romane koji se ne uklapaju u tako definiran prostor. Koppensteiner npr. u svojim kasnijim radovima kao primjer *anti-zavičajne književnosti* navodi neka djela u kojima se seosko-agrarni prostor samo djelomično pojavljuje kao mjesto odvijanja radnje,⁴ dok Renate Lachinger⁵ tim djelima dodaje i roman Franza Innerhofera "Die großen Wörter", roman u kojemu se radnja uglavnom odvija u gradu. Takav odabir djela ukazuje na šire shvaćanje pojma zavičaj i više se ne uklapa u model *zavičajne književnosti* koji je razradio Rossbacher.

Ovakvo shvaćanje zavičaja temelji se na studiji Norberta Mecklenburga koja, među ostalim, problematizira pojam zavičaja i *zavičajnog romana*:

"Pojam *zavičajnog romana*, koji je do sada pretežno koristila njemačka germanistika, povijesno je preuzak i ideološki preopterećen da bi mogao primjereno označiti široko polje regionalnog romana. On bi trebao biti

³ Jürgen K o p p e n s t e i n e r, "Anti-Heimatliteratur: Ein Unterrichtsversuch mit Franz Innerhofers Roman 'Schöne Tage'", u: *Die Unterrichtspraxis*, 15/2, 1981., str. 10 (preveo G. Lovrić).

⁴ To su romani: Michael Scharang *Der Sohn eines Landarbeiters*; Gemot Wölgner *Auf freiem Fuß, Herrenjahre, Niemandsland*; Elfriede Jelinek *Die Liebhaberinnen*; Franz Innerhofer *Schattseite*.

⁵ Renate L a c h i n g e r, *Der österreichische Anti-Heimatroman*, disertacija, Salzburg, 1985.

ograničen na *zavičajnu umjetnost*, njene nasljednike i trivijalnu varijantu žanra".⁶

Mecklenburg razlikuje pojmove *zavičaj*, *regija* i *provincija*, i za svaki od njih navodi osnovna značenja:

- *Zavičaj* u svom osnovnom značenju opisuje prostor pripadnosti, ali je taj pojam istovremeno opterećen ideološkim, nostalgичnim i romantičnim konotacijama.

- *Regija* je uglavnom zemljopisno-politički pojam koji se odnosi na ograničeni teritorij i sociokulturni prostor, i koji nije opterećen nikakvim konotacijama.

- *Provincija* je danas sociokulturni pojam koji je suprotstavljen industrijaliziranom velegradu, i koji ima pozitivne (priroda) i negativne (antimodernizam) konotacije.

Mecklenburg za označavanje književnog žanra odabire termin *provincija*, jer se on, po svome značenju, nalazi između ideološko-subjektivnog termina *zavičaj* i političko-objektivnog termina *regija*. Žanr *zavičajnog romana* pri tome svrstava u "podvrstu" *regionalne književnosti*, pri čemu napominje da su "svi *zavičajni romani* doduše *regionalni romani*, ali nisu svi *regionalni romani* istovremeno i *zavičajni romani*."

Međutim, Mecklenburg pri tome propušta navesti koje su to karakteristične značajke *regionalnog romana*, jer ima, kako sam navodi, "previše izuzetaka",⁸ i u nastavku studije se više bavi odnosom regionalizma i moderne općenito.

II. Teza o kontinuitetu *zavičajne književnosti*

U zagovornike kontinuiteta *zavičajne književnosti* spada Andrea Kunne,⁹ koja svoju disertaciju na tu temu dosljedno temelji na već spomenutoj književno-sociološkoj studiji Karlheinz Rossbachera. Kunne se uglavnom slaže s Koppensteinerovom definicijom *anti-zavičajne književnosti*, ali ističe da se samo ona djela koja sadrže minimum značajki koje je naveo Rossbacher, uz neke manje ili veće sadržajne ili stilske inovacije, mogu smatrati nositeljcem tradicije *zavičajnog romana* i time tvoriti *transformirani zavičajni roman*. Iz samoga naziva vidljivo je da se Kunne ne slaže s tezom o radikalnom *anti-zavičajnom romanu*, i smatra da su djela koja se svrstavaju u taj žanr samo nastavljajući tradicije *zavičajnog romana*. Iz toga slijedi da se odabir korpusa toga žanra mora vršiti po žanrovskim konstantama koje je izradio Rossbacher.

⁶ Norbert Mecklenburg, *Erzählte Provinz. Regionalismus und Moderne im Roman*, Königstein/Ts.: Athenäum, 1986., str. 12 (preveo G. Lovrić).

⁷ Norbert Mecklenburg, *Ebda*, str. 18 (preveo G. Lovrić).

⁸ Norbert Mecklenburg, *Ebda*, str. 13 (preveo G. Lovrić).

⁹ Andrea Kunne, *Heimat im Roman: Last oder Lust?: Transformation eines Genres in der österreichischen Nachkriegsliteratur*, disertacija, Editions Rodopi B.V., Amsterdam - Atlanta, GA, 1991.

Dodatni oslonac tezi o povezanosti tih žanrova Kunne nalazi u radu Alastaira Fowlera "The Life and Death of Literary Forms",¹⁰ u kojemu je prikazana evolucija i tri faze razvoja književnih žanrova. U prvoj fazi književni žanr postupno poprima svoj konačni oblik, u drugoj fazi taj se model svjesno i dosljedno oponaša, dok u trećoj fazi dolazi do velikih i dalekosežnih promjena koje u nekih točkama potpuno mijenjaju oblik dotičnog žanra.

Kunne po toj metodologiji razvoj *zavičajnog romana* dijeli u tri faze, prva je razvojni stupanj "seoske priče" od sredine 19. stoljeća (*Dorfgeschichte*), druga započinje vrhunec tog književnog pravca za vrijeme *pokreta zavičajne umjetnosti* početkom ovoga stoljeća i obuhvaća nacionalsocijalističku književnost "krvi i tla", dok je treća transformirani oblik u sklopu poslijeratne austrijske književnosti, odnosno *transformirane zavičajne književnosti* sedamdesetih godina.

Drugi razlog zbog kojega se Kunne protivi zajedničkom nazivu *anti-zavičajne književnosti* je to što ona transformirani oblik zavičajne književnosti dijeli u dvije skupine djela. Ona ih, ovisno o vrsti transformacije i njenog utjecaja na formalnu odnosno semantičku razinu teksta, dijeli na društveno-kritične i na eksperimentalne varijante tradicionalnog žanra. U prvoj skupini transformacija se odnosi na negativnu preradu tradicionalnih semantičkih i strukturalnih značajki,¹¹ dok u drugoj "postmodernističkoj" varijanti prevladava eksperimentalno i antinarativno pripovijedanje,¹² gdje se "tradicionalna književna vrsta pojavljuje uglavnom kao citat".¹³ Analizom tako razvrstanih književnih djela Kunne istražuje formalnu i sadržajnu transformaciju jednog te istog žanra, ali u dvije njegove varijante.

Kunne se u svom radu osvrće i na neke teze pobornika *radikalne anti-zavičajne književnosti*, i navodi brojne nedosljednosti u njihovim teoretskim postavkama i naročito u odabiru korpusa djela, te na primjeru Jürgena Koppensteinera i Renate Lachinger kao posljedicu tih nedosljednosti ističe:

Dok je s jedne strane pojam *anti-zavičajna književnost* preuzak, s druge strane se zbog primjera koje Lachinger uzima iz suvremene austrijske književnosti toliko proširuje da više jedva može biti govora o preklapanju književnih žanrova između naslijeđenog *zavičajnog romana* i takozvanog *anti-zavičajnog romana*.¹⁴

Time se ističe da ovakvo shvaćanje *transformiranog zavičajnog romana* ne obuhvaća jezično-formalne nego samo ideološki sadržajne varijante tog žanra. Posljedica toga je da u korpus djela pobornika teze o *anti-zavičajnom romanu*

¹⁰ Alastair F o w l e r , "The Life and Death of Literary Forms"; u: Cohen (ed.): *New Directions in Literary History*, London: Routledge & Kegan Paul, 1974., str. 77-94.

¹¹ U prvu skupinu Kunne svrstava sljedeće autore i djela: Hans Lebert: *Die Wolfshaut* (1960.); Franz Innerhofer: *Schöne Tage* (1974.); Gerhard Roth: *Der stille Ozean* (1980.); Josef Winkler: *Menschenkind* (1979.), *Der Ackermann aus Kärnten* (1980.), *Muttersprache* (1982.), *Die Verschleppung* (1983.), *Der Leibeigene* (1987.), *Friedhof der bitteren Orangen* (1990.).

¹² U drugu skupinu spadaju sljedeći autori i djela: Gert Jonke: *Geometrischer Heimatroman* (1969.); Max Maetz (= Karl Wiesinger): *Bauernroman* (1972.); Reinhard P. Gruber: *Aus dem Leben Hödlmosers* (1973.).

¹³ Andrea K u n n e , Ebda, str. 14 (preveo G. Lovrić).

¹⁴ Andrea K u n n e , Ebda, str. 18 (preveo G. Lovrić).

ulaze neki romani koji više ne odgovaraju Rossbacherovoj metodologiji,¹⁵ nego su odabrani samo po svom "anti" stavu prema nekim pojavama u društvu i državi općenito.

Drugi problem je što se pojam *zavičaj* tumači preširoko tj. na razini grada, regije ili pak cijele države i društva, a osim toga nedostaje i "suprotstavljeni prostor", čime se gubi veza sa seosko-agranim prostorom, a time i izvornom *zavičajnom književnosti*.¹⁶

Sve u svemu, ti romani ne mogu spadati u korpus djela *transformiranog* (ili *anti-*) *zavičajnog romana*, jer ne sadrže minimum konstitutivnih značajki toga žanra.

Takvom analizom teoretskih postavki i djela nove *zavičajne književnosti*, Andrea Kunne je u svojoj disertaciji, po uzoru na Rossbachera i, uz korištenje njegove metodologije, dosljedno istražila *transformiranu zavičajnu književnost*, i time napravila do sada najopširniju i metodološki najdosljedniju analizu toga žanra.

Zaključno se može ustvrditi da je ono što razdvaja dva navedena pristupa nije samo razlika u samom nazivu književnog žanra nego i u odabiru djela koja u njega spadaju.

Što se naziva tiče, moglo bi se reći da je naziv *anti-zavičajni roman* ukupno gledavši ipak prikladniji, jer izražava svu radikalnost promjena koje je taj žanr pretrpio od početka šezdesetih godina, dok se njime istovremeno ne poriče da je *anti-zavičajni roman* nastao iz *zavičajnog romana* i da je nastavljatelj te tradicije.

U tom slučaju bi trebalo prihvatiti odabir korpusa djela po kriterijima koje predlaže Andrea Kunne, jer samo ona djela koja sadrže minimum značajki tradicionalnog *zavičajnog romana* mogu se svrstati u *anti-zavičajni roman* u ovako definiranom genološkom obliku (popis tih djela: bilješke 11 i 12). To se odnosi i na one romane koji su u tolikoj mjeri izmijenili osnovni model *zavičajnog romana* da izgledaju kao nešto sasvim suprotno tradicionalnom žanru.

¹⁵ Kunne navodi kao primjer djela koja se kritički odnose ne samo prema selu nego i prema gradu i državi općenito (Thomas Bernhard, "Frost"), djela koja svrstava u "žensku književnost" (Peter Handke, "Wunschloses Unglück", Elfriede Jelinek, "Die Liebhaberinnen", W. A. Migutsch, "Die Züchtigung") te u tzv. "radničku književnost" (Michael Scharang, "Der Sohn eines Landarbeiters").

¹⁶ To su romani Gerharda Fritscha "Fasching" i Franza Innerhofer "Schattseite" i "Die großen Wörter".

Goran Lovrić: NEW HOMELAND OR ANTI-HOMELAND LITERATURE

S u m m a r y

The anti-homeland (Anti-Heimatroman) novel is a literary genre which appeared during the sixties and seventies in Austria and there became very popular. Literary critics are not in full agreement regarding the name and the corpus of texts belonging to the genre.

Some propound the thesis about a radical anti-homeland novel and draw a sharp distinction between this genre and the traditional homeland novel (Heimatroman). As a consequence, when choosing the works which they subsume under this genre they do not adhere to the most important generic constants which characterize homeland literature. This is particularly relevant to the village-agrarian space as the setting of the plot.

The second approach is based on the thesis upholding the continuity of the literary genre of the homeland novel and as the basis of explaining the genre uses Rossbacher's typology of the homeland novel. This means that only those works which contain a minimum of generic constants can be numbered among transformed homeland novels which accordingly negates the anti-homeland novel as a distinctive genre.

From a comparison of these two theses it can be concluded that the appellation anti-homeland novel is a more appropriate term because it expresses in a much better way the radicalism of the changes undergone by the traditional homeland novel during the two decades under consideration while at the same time it does not negate the fact that the genre is a continuator of the homeland novel tradition.